

הערות ותגובות

צבי ליפשיץ

"בימים ההם אין מלך בישראל"

תגובה למאמרו של יונתן פיינטוך

לאחר ניתוח ספרותי של פרק י"ט בספר שופטים ובחינת מספר נקודות בפרקים כ', כ"א, קובע יונתן פיינטוך שהכותרת: "אין מלך בישראל", שמופיעה ארבע פעמים בסיום הספר, תואמת את המסופר בפרקים. סוגי החטאים, מגוון הדמויות החוטאות וסופו המר והקשה של מעשה הפילגש, אינם חטא של יחידים, אלא ראי לחטאי החברה כולה, וכולם נובעים מהמצב המתואר בכותרת: "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה". ברצוני להעיר, לחדד ולהוסיף מספר נקודות, שבסיכומן, תובן יותר מגמתו של הספר בהצבת פרקים אלה בסופו.

א. מיקומה של פרשת נחלת בני דן בתוך פרשת פסל מיכה ובסיום הספר

כותב המאמר דן בעיקר בפרק י"ט העוסק בפילגש בגבעה. את הצבת סיפור בני דן בתוך יחידת הסיום של ספר שופטים רואה הכותב כהדגשת החיסרון של סדר מדיני וחברתי, חיסרון הגורם לכך ששבט הנמצא במצוקת קרקעות כובש על דעת עצמו נחלה בצפון הארץ.

לעניות דעתי, פרשייה זו היא מבוא לפרשת הפילגש, ובאמצעותה יש להבין את הרקע למעשיהם של בני בנימין. שבט דן זכה בנחלה במרכז הארץ, והכתוב מעיד שנחלה זו לא הספיקה. כך נאמר בספר יהושע: "ויצא גבול בני דן מהם ויעלו בני דן וילחמו עם לשם [היא ליש, צ"ל] וילכדו אותה..." (יהושע י"ט, מז). במשמעות הביטוי "ויצא גבול בני דן" מצאנו שני פירושים: רש"י ורד"ק (בפירושו הראשון) פירשו, כי לשם הייתה חלק מהארץ שנתחלקה בגורל, ונפלה בגורל לבני דן. נמצא, שבני דן קיבלו מלכתחילה נחלה מפוצלת.

לפי פירושו השני של רד"ק, לא נכללה לשם בגורל שבעת החלקים המוזכרים שם, אך כיוון שבני דן היו מרובים באוכלוסין, נאלצו להוסיף להם נחלה במקום

* י' פיינטוך, "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" - התאמת כותרות המסגרת לסיפור פילגש בגבעה (שופטים י"ט-כ"א), **מגדים** לה, תשס"ב, עמ' 49-69.

המרוחק ממרכז השבט. לפי גישה זו, ניתן להבין את מערכת היחסים הבין-שבטית באותה תקופה. היה זה סמוך לחלוקת הארץ, וכל שבט דאג לעצמו ושמר על חלקו באדיקות יתרה. לו היו יחסים תקינים בין השבטים, היה אפשר להסדיר לבני דן נחלה סמוכה, כשכל שבט מוותר קצת. אך במצב שהיה אז, ובהיעדר מלך, לא ניתן היה לפשר בין השבטים, ועל כן נאלצו בני דן לעלות צפונה.

ב. עיקר חטאם של אנשי פילגש בגבעה

אם כנים דברינו, יש לומר כי זהו עיקר החטא של אנשי פילגש בגבעה. המתיחות הבין-שבטית הובילה לחשדנות נוראה, לשנאת זרים ולביטול מוחלט של מצוות הכנסת אורחים; הכול מחשש למרגלים, שבעקבותיהם ינסו בני שבט אחד לנגוס בנחלתו של השבט האחר. האורחים הרצויים היחידים היו כנראה הלוויים, שאין להם חלק ונחלה בארץ,¹ ומקומות הכנסת האורחים היו מועטים. ביתו של מיכה שימש כנראה כמקום ניטרלי, עקב היותו מרכז פולחן.

נמצא אפוא שבני בנימין לא היו יוצאי דופן בין השבטים, אלא רק קיצוניים יותר מהשבטים האחרים ביחסם לזרים וגם בדרכם לפגוע באורחים המזדמנים. היותם של אנשי הגבעה שטופים בזימה הפכה את האורחים שם לפגיעים במיוחד. הם נחשפו לא רק לעוינות ולסכנת גירוש, אלא גם למעשי תועבה, שמקורם, כאמור, בחשדנות הבין-שבטית ובשנאת הזרים.

לאור הנזכר מובן מקומו של פרק י"ח כמבוא וכמקור למעשה פילגש בגבעה, ומובן גם שבני בנימין היו למעשה הראי של החברה הישראלית כולה, אם כי היו קיצוניים במיוחד. על כן, אין מדובר כאן בחטא של יחיד או של יחידים, אלא בחטאו של עם ישראל כולו.

ג. בעל הפילגש

הכותב רואה את הבעל כאחד ה'רעים' בפרשה, שסופו מעיד על תחילתו. קריאת הפרק אכן מובילה למסקנה זו, וניתן להוסיף עליה. הפקרת הפילגש בסוף המעשה, מעוררת מחשבה שמא לכתחילה לא היו כוונותיו של האיש טהורות. אולי מטרתו בהחזרת פילגשו הייתה השבת כבודו האבוד, שנפגע אנושות מבריחת פילגשו לבית אביה, ועל כן ראה בתביעת ההמון למסרה לו עונש לפילגשו, שמרדה בו ופגעה בכבודו; מכאן יחסו האדיש כלפיה בסוף דרכה.

על אף האמור ברצוני להעיר: כותב המאמר התעלם מדעתם של הפרשנים הראשונים ובראשם רמב"ן (בראשית י"ט, ח), שבעצם מצדיק את מעשהו של בעל

1. אמנם בעל הפילגש היה לוי, אך פילגשו באה מבית לחם. אולי מוסבר בכך ההבדל בין היחס אליו ליחס אליה.

"בימים ההם אין מלך בישראל"

הפילגש בנסיבות שנוצרו. אמנם, חז"ל פירשו (גיטין ו ע"ב) שלא הייתה שם זנות ממשי, ורמב"ן נוטה מפירושם, אך לעמדתו שותפים ראשונים אחרים (תוספות שם, המאירי), שראו בבעל הפילגש אדם כשר. נוסף ונציין כי ר"מ פיינשטיין זצ"ל למד מדברי התוספות שאיש כשר היה, והסתמך על כך לעניין תשובה למעשה.² עלה על כולם מהרש"ל (בברכות סא ע"א) המעלה סברה, שהאיש בפרשתנו היה אלקנה אבי שמואל. דברי הראשונים קשים לאור קריאת הכתוב, אך צריכים ליבון ובירור מה הכריחם לכך, ובוודאי אי-אפשר להתעלם מהם.

ד. משמעות התוספת "איש הישר בעיניו יעשה"

כאמור, הכותרת "אין מלך בישראל" מופיעה בכתובים ארבע פעמים (י"ז, ו; י"ח, א; י"ט, א; כ"א, כה). בפרקים האמצעיים, העוסקים בפרשת בני דן ובפרשת הפילגש, נאמר: "אין מלך בישראל", אך בראש היחידה (י"ז, ו) ובסוף הספר מופיעה תוספת: "איש הישר בעיניו יעשה". לעניות דעתי, לא מקרה הוא השינוי בכתובים, וממנו נסיק על מגמתו של הספר ועל מיקומו של הסיפור.

הביטוי "איש הישר בעיניו" מופיע בפרשת ראה (דברים י"ב, ח). התורה מצווה שם על הקרבת קרבנות רק במקום אשר יבחר ה', ואומרת: "לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים פה היום איש כל הישר בעיניו". משמעות הביטוי שם היא שלילת האפשרות להקריב קרבנות בכל מקום שירצו (עיין רשב"ם ורס"ג שם), או היתר להקריב קרבנות נדבה בכל מקום בתחילת ביאתם לארץ (רש"י, ועיין רמב"ן שם). לפי הפירוש השני, משמעות הפסוק היא: בארבע עשרה השנים הראשונות, מותר לכם להקריב בבמות; אך לא כל מה שאנחנו עושים היום (במשכן), אלא רק "איש כל הישר בעיניו" - נדרים ונדבות.

אם נעתיק את המשמעות לפרקנו נמצא, שהיעדר מלך הביא לכך שאנשים עבדו את הקב"ה כישר בעיניהם בכל מקום, ומזה הידרדרו לשיתוף אלילים בפסל מיכה. זאת ועוד, "הישר בעיניו" נאמר כאן, ולא "הטוב בעיניו". היינו, כל איש עשה מה שנראה נכון וצודק בעיניו. תחילתה של הירידה: "איש הישר בעיניו יעשה", ובסופה כל איש עשה את הטוב בעיניו. אמור מעתה: הכותרת בתחילה הייתה אות הפתיחה, והמשכה הישיר: בימים ההם "אין מלך בישראל", אין כלל חיפוש אחרי יושר, ומגיעים למעשי תועבה.

ה. סיומו של הספר

לאחר המלחמה המרה נתפייסו השבטים, התחתנו זה בזה, והחלה תקופה של התערות והתלכדות לעם אחד. אך עדיין לא נשלמה המלאכה: העם חזר למצבו

2. אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן קנ.

הקודם: "איש הישר בעיניו יעשה". אמנם יש שלום, אך אין מרכז, ואולי נשארו גם הפסלים. העם הסתפק במצב כזה, וביקש מנהיג שניתן להשיגו, מלך ככל הגויים. די היה להם ביכולת לנהל מלחמה באויבים ולהשיג שלום בין השבטים. אך לא ככל הגויים בית ישראל. ישראל צריכים מנהיג חזק, אך גם בעל סמכות רוחנית, שינהיגם באמונה ולאמונה. זהו סיומו של ספר שופטים, וכותרתו יאה לו: "אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה". תיקון זה יבוא מאוחר יותר - בספר שמואל.